



КУЛТУРНАТА РЕЦЕПЦИЯ НА ЖЕНСКИЯ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ В БЪЛГАРИЯ (30–60-те ГОДИНИ НА ХХ В.): ОПИТ ЗА РЕКОНСТРУКЦИЯ ПО ДАННИ ОТ ЧАСТЕН АРХИВ

доц. д-р Жоржета Назърска

1. Домакинският печат в България (края на ХІХ – 60-те години на ХХ в.)

Домакинският печат в България (вестниците и списанията за дома и неговото поддържане и за жената с нейните проблеми и нужди) води началото си от края на ХІХ в. и съществува в автентичен вид до политическите промени в края на 40-те години на ХХ в.

Количественият анализ на българските списания за мода и домакинство, излизали през 1878–1944 г., установява, че от 76 заглавия само 44 се вмесват в тази категория. От тях 23% имат практически и литературен характер, 60% са редактирани само от жени или от жени в сътрудничество с мъже, над 95% са с адресат семейството, а не само жените. Само едно по-влиятелно списание е регистрирано преди войните – „Мода и домакинство“ на Елена Ушева¹. „Бумът“ на този тип печатни издания става в междувоенния период. Тогава се появяват списания с разнообразно съдържание, изпълващи страниците си с кулинарни и модни съвети, но също с художествени произведения, с материали за изкуството и здравето, с много реклами. Тясно профилираните или политически ориентирани списания имат мимолетно съществуване (1–3 г.) и трудно устояват на конкуренцията на издания, монополизирани читателския вкус и наложили се на пазара. Такива са „Економия и домакинство“ на Теодора и Стефан Пейкови² (1921–1944), „Вестник на жената“ на Пенка и Христо Чолчеви³ (1921–1944), „Модерна домакиня“ на Анастасия Митева⁴ (1924–1942), „Беседа / Дом и свят“ на Елисавета Консулова-Вазова⁵ (1934–1943), „Жена и дом“ на Нелма Сливополска (1938–1944).

Техните редактори са високо образовани, имат многостранни интереси, безспорни организационни качества и обществено признание, професионалисти са в областта на книгоиздаването и модата. Посочените издания пренасят на родна почва най-добрите традиции на европейския домакински печат и се списват така, че да отговарят на обществените очаквания и потребности. Те се стремят да работят за културното издигане на българката, за укрепване на нейното гражданско съзнание, за формирането у нея на специфични практически домакински умения, за снабдяването ѝ с нужни здравни и педагогически знания като майка, за стимулиране на естетическия ѝ вкус и интереса към четенето и книжовния труд. Домакинският печат съзнателно страни от политизация и има амбиция да обхване „женския свят“, разбира се като дом – едновременно царство на жената, тихо пристанище на мъжа и възпитател на децата⁶. Контент анализът на теченията на „Модерна домакиня“ (1935–1938) и на „Вести за жената“ (1930) показва, че така набелязаните амбиции са добре защитени. Освен традиционните теми мода, ръкоделие и готварство, тези издания публикуват материали за хигиената, храненето и болестите (включително гинекологичните и венерическите), имат рубрики за гимнастика, сервиране и подредба на дома, поместват статии с педагогически характер, дискутират проблемите на семейството и семейните отношения, пишат за мястото на жената в дома, образованието и професионалния живот. На техните страници не са пренебрегнати нито обществените проблеми, нито

художествената литература. Тези издания вече са с солиден обем и много по-богато илюстрирани, ако се сравнят с пионерните „Женский свят“ и „Мода и домакинство“.

След 9 септември 1944 г. домакиният печат бързо се реорганизира, подобно на много обществени организации. На вниманието на новосъздадения Български народен женски съюз (БНЖС) още през ноември 1944 г. е внесено предложение за основаване на „обогатено и разширено“ списание за жени, което да отговори на „нуждите на нашата жена в културно-просветно отношение“ предвид „новите задачи пред женските обединени дружества“. Идеята е да се следват съдържателните насоки на дотогавашния домакиински печат с характерните кройки, плетива, рецепти, но изданието да популяризира мода „не фрапантна и луксозна, а практична и със скромни и семпли линии“, а готварството да се представя като „народно, достъпно за всички кухни“. В предложението се настоява за пласмент, радикално различаващ се от традицията (посредством задължителен абонамент на женските дружества), и за огромен тираж от 10 000 броя⁷. Сред поредица от обсъждания БНЖС стига до решение списанието да се казва не „Отечественофронтовка“, а „Жената днес“ и то да се редактира от „политическо ръководство“,

представящо всички сили в управляващия ОФ. За техническия уредник Хр. Чолчев не остава друго, освен да се подчини на резолюцията, че водещи в изданието ще бъдат обществено-политическият, социално-политическият, здравният и социологическият отдел за сметка на рубриците мода и домакинство⁸. От 20 000 начални екземпляра (1945) списанието достига до 50 000 (1950) и дори 260 000 (1958). След унищожаването на своите конкурентни издания през 1948 г. „Жената днес“ става монополист, но заради извънредно политизираното си съдържание, дълго време търпи загуби в пласмента, които дори задължителният абонамент не може да компенсира⁹.

2. Рецепцията на домакиинския печат в България (30-те – 60-те години на XX в.)

През 2006 г. случайно попаднах на частен архив на жена, абонатка и читателка на домакиински списания над 30 години. Архивът е сравнително добре запазен и съдържа теченията на сп. „Жена и дом“ (1938–1943, г. II–VII), „Обединени домакиински списания“ (1944–1948, г. I–V.) и „Жената днес“ (1962, 1964, 1968, г., г. XVII, XIX, XXIV), а също така книги, тетрадки, тефтери, записки, частна кореспонденция, много снимки, предмети и др. В допълнение направих няколко устни интервюта на



нейните синове и внуци. На базата на този материал е предложена по-долу реконструкция на рецепцията, която имат домакинските списания в България през 30-те–60-те години на XX в.

Притежателката на архива, Цветана Б., е родена през 1916 г., т.е. тя е част от генерацията, която се формира през 20-30-те години и има незавидната съдба да се реализира лично и професионално по време на Втората световна война и след нея. Принадлежността към това т.нар. „четвърто поколение“ предопределя формиране в доста променени условия за младежите и за жените в частност. То действително носи печата на континуитета, предаден му от родителите, но също така има добре очертан модернизационен капацитет, който го тласка към разграничаване с традицията и търсене на нови посоки в развитието си¹⁰.

Както при много от представителите на това поколение, Цветана расте като сирак и е отгледана от майка си – вдовица, и от своя дядо. Този неин социален и материален статус я приучава към крайна пестеливост, формира убеждението ѝ, че може да прогресира само със собствени сили, без да разчита на наследство и зестра, предопределя невъзможността ѝ да получи желаното високо образование. От друга страна, сирачеството е възможност за по-лесно отхвърляне на родителския контрол и предпоставка за тесните ѝ връзки в рамките на големия ѝ майчин род. Впоследствие именно примерът на нейните връстници-братовчеди ще бъде за нея по-сериозен ориентир, отколкото консервативните нагласи на родната ѝ майка.

Цветана отрасва в селска среда. Нейното родно място е Кнежа, смятано за най-голямото село в страната до обявяването му за град през 1943 г. То се намира в Северозападна България, в типичен земеделски район и наброява около 4 000 души. Селището пази традиционната култура чак до 50-те години на XX в., но е подложено на интензивен модернизационен процес в края на XIX и особено през 20-те години на XX в. То се превръща в транспортно средище, център на интензивно земеделие и скотовъдство, с постоянни връзки със съседните селища в Оряховско и Врачанско. Още от епохата на Българското възраждане в него има солиден процент грамотни хора, съществуват 6 начални училища, прогимназия, непълна реална гимназия и земеделско практическо училище. Голям е броят на получилите висше образование в Софийския университет и в чужбина, предимно по право, агрономство и ветеринарна медицина¹¹. Това се отнася и до представителите на нейния род.



Затруднена финансово и със земеделския си труд, майката на Цветана ѝ осигурява образование, много по-високо от собственото си, начално. Дъщерята завършва последователно началното училище (1923–1927), народната смесена прогимназия (1927–1930) и трите класа на непълната реална гимназия в родното си село (1930–1933). След година колебание и настоявания от страна на Цветана тя продължава учението си във Врачанската девическа гимназия (1934/1935) и в Оряховската реална смесена гимназия (1935/1936)¹².

Гимназиалните години имат изключително значение за оформянето на всеки човек. Така става и с Цветана. Откъсната задълго от дома¹³, тя попада в съвсем различна среда. Враца и Оряхово са големи градове (съответно с 14 000 и 7 000 души), числят се към най-развитите административни, стопански и културни центрове. Ученичката крачи по улици с европейска архитектура, учи в гимназии с богата традиция, включва се в интензивния живот на местната младеж. Много от снимки от този период я представят на излети в планината (част от дейността на местните туристически дружества), на поклонения в деня на Ботев, на ученически шествия по случай 24 май, на общоградски празненства. Фотографиите са запечатали участието на местната интелигенция в младежките компании, нейните книги – увлечението ѝ по поезията и първите ѝ стихотворни опити, записките –

трайното ѝ пристрастие към старите градски песни, които по-късно пее на синовете си и под чиито звуци танцува в редки моменти. Немалко са и снимките и „сувенирите“, подарени ѝ от съученички, общуването с които несъмнено обогатява нейния кръгзор¹⁴.

„Огражданването“ на Цветана води и до решението ѝ да продължи образованието си. Тя си взема препоръки за записване в Учителския институт в Дупница и в Пловдив, но под влияние на близките си се разколебава. През 1937 г. кандидатства в Софийския университет, но не е приета и по липса на средства не заминава с приятелката си Велика да следва зъболекарство или медицина в Югославия, макар това да е силното ѝ желание.

„Връщането“ от големия град и трайното усядане в родното ѝ село е посрещнато от девойката със силно разочарование. „На Кнежа няма нищо сензационно, животът си тече сиво и монотонно“¹⁵, пише тя, и споделя разбиранията на една своя братовчедка, че „страшно нещо е да се живее в село без среда ... скуката е невъзможна“¹⁶. Тази скука Цветана се мъчи да разсее посредством участието в местния читалищен хор, с ходене на кино и на разходки, с посещение на събори, вечеринки и балове (на което силно се противопоставя строгата ѝ майка), с кореспонденцията, която води със своите роднини и приятелки в Пазарджик, София, Белград и дори в Берлин. За нея именно големият град, „там, гдето е водовъртежът на живота с всичките му развлечения!“¹⁷, си остава непостигнат идеал.

Вероятно връзката с „цивилизацията“, където хората не са „прости“ като селяните ѝ, е един от мотивите през 1938 г. Цветана да се абонира за новоизлязлото на пазара списание „Жена и дом“¹⁸. Други предпоставки могат да се търсят във вече трайния ѝ навик за четене и получаване на периодични издания. Като дете тя е преглеждала останалите от бащината ѝ библиотека течения на сп. „Библиотека“ (1905–1907). Като гимназистка и членка на Ученическото въздържателно дружество „Мракоборец“ тя е абонирана за сп. „Наука и живот“ (г. IV, 1931–1932), за сп. „Трезвеност“ (г. XIV, 1932) и за изданията на библиотека „Трезвен студент“. По това време тя се интересува от сказките на проф. Ас. Златаров, учи есперанто и чете поезия и „Пол и характер“ на Вайнингер. В този период ѝ попада и едно интересно домакинско списание – „Домакия и майка“. Излязло през 1933–1940 г. под редакцията на Лили Масопуст – Янакиева, то е едно от най-типичните за своя профил: предлага във всеки брой модни и домакински съвети, модели за ръкоделие, безплатен роман и вестник, а в края на годишнината – подарък готварска книга.

„Жена и дом“ е списание, подобно по замисъл на „Домакия и майка“. Негова главна редакторка, Нелма Сливополска¹⁹, прилага работещата „рецепта“ на домакинския печат, като се ориентира към разнообразната, четивна и интересна информация. Освен списанията, Цветана получава пълен набор от романите от „Библиотека за жената“, литературният вестник „Огнище“, сп. „Пчелица“ и „Детски свят“ (ред. Ст. Чилингиров) и три премии за редовни абонатки – „Книга за жената (като мома, съпруга, майка)“ в превод на Д. Чолаков (Стоевски), „Календар по готварство“ (1938, II изд.) от Стефана Христова и „Албум с български шевици“²⁰.

Цветана става абонат на списанието на 22-годишна възраст, все още неомъжена, и черпи от съдържанието му до 28-годишна възраст, вече съпруга и майка. Акуратно подвързани и подредени, тя пази повече от шест десетилетия броевете в своята стая²¹, а практическите пособия – в кухненския бюфет. И макар че не успява да привлече за читател своята консервативна и слабограмотна майка, тя прилага прочетеното спрямо самата себе си и в своите отношения със съпруга и децата си.

Една от основните теми в „Жена и дом“ е модата, представена в широк аспект – за деца и възрастни, за всички сезони и възрасти. Чрез модели, снимки и кройки се утвърждава практичната и елегантна градска дреха, ушита или изплетена. Тук се причисляват също съветите и рекламите на модни аксесоари и козметика (пудри, червила, кремове и др.)²². Много снимки на Цветана ясно показват как през моминството си, вероятно под влияние на видяното в журналите, тя се превръща от „грозна пате“ в „лебед“. Или, както ѝ пише нейна приятелка, „истина ли си станала най-красивата госпожица и красотата ти се носела като легенда в България“²³. Тя оформя прическата си с модната средна дължина, къдри и боядисва косите си, подчертава веждите и устните си, употребява пудра, та дори си слага модна бенка! Кореспонденцията ѝ с връстнички, приятелки и братовчеди е изпълнена с поръчки за платове и обувки, които държи непременно да ѝ се доставят от София, с размяна на идеи за модели и кройки, със замисли да пазарува дори от Пловдивския мострен панаир. Вече омъжена, тя споделя със съпруга си всяка новост в гардероба си, има одобрението му тя да поръчва неговите балтони, костюми и обувки, настоява да ѝ бъде подарено кожено палто, защото в дори „в Кнежа има много такива..., дори и госпожиците ги вече носят“²⁴.



Убеждението, че добрата дреха не може да се ушие у дома (както мисли майка ѝ), а при местна или софийска шивачка остава непоколебимо през годините, когато до пределна възраст тя не се доверява на конфекция и собствено производство. Страстта да се следва модата може да се открие и в облеклото на двамата ѝ сина, на които плете актуални и хигиенични костюмчета.

Основна тема в „Жена и дом“ е създаването на образцов дом, съобразен с новите утилитарни и здравословни стандарти²⁵. За целта списанието публикува много полезни съвети, планове за интериорна подредба, модели за декоративни плетива, рецепти за ястия, статии по цветарство и градинарство. Цветана пълни години наред една своя тетрадка със схеми на модните дантели „мильо“. Тях (моделите „Дъбови листа“, „Бадеми“, „Мимоза“ и пр.) тя разучава, плете на няколко куки и впоследствие застила като кувертюри, салфетки и покривки в дома си. Същото е и увлечението ѝ по българската бродерия и истинската ѝ страст по отглеждането на оранжерийни градински цветя, каквито са

например хортензиите. По-трудно изкуство се оказва кулинарията. Освен настолния „Календар по готварство“, са запазени 4 нейни тетрадки „по готварство и сладкарство“, в които начинаещата домакиня старателно преписва всичко полезно и подходящо за научаване. Началото на тези записки е поставено едва след омъжването ѝ, което потвърждава спомените на нейните деца, че младата госпожица изобщо не е била допускана от властната си майка до кухнята или най-много е изпълнявала функции на помощник. Това сякаш обяснява липсата на рецепти за традиционни гозби, концентрирането върху „модни“ за времето си и „градски“ сладкиши и консерви (торти, бишкоти, кексове, пандишпани, сладка, желета, компоти, ликьори) и уменията да ги приготвява само с помощта на своя своеобразен справочник. От домакинските списания Цветана черпи идеи и за подреждането на новия си съпружески дом. Тя лично поръчва мебелите и настоява час по-скоро да се въведе в него електричество²⁶.

Домакинският печат влияе на своята абонатка и в здравен аспект. Тя има отдавнашна склонност към естествените науки и не се е простила с мечтата си да учи медицина. Затова, както личи от запазенния екземпляр, „Книга за жената (като мома, съпруга, майка)“ става за Цветана настолна – в нея има подчертавания в разделите за женските и детските болести, за повиването на пеленачетата, за здравословното хранене. Не помалко полезни са рубриките в списанието „За младите майки“, „Докторът отговаря“, „Здраве във вашия дом“. Тази тенденция за премахване на табу върху проблема личи и в писмата си Цветана. Тя подробно обсъжда със съпруга си своята бременност, посещението на гинеколози в столицата, телесните си неразположения²⁷.

Не на последно място „Жена и дом“ помага на младата жена и майка да формира своята идентичност. Тя следи с нескрит интерес рубриката „Да погледнем в женската душа“, където се дават съвети по „сърдечни“ проблеми на читателки, и поредиците „Между нас, мъжете“ и „Да чуем какво мисли един мъж“. Прелюбопитни за умонастроението ѝ са два материала. В анкетата „Идеалният съпруг“ (бр. 18, 1939, с. 14) тя го описва като трудолюбив, умен, красив по свой начин, елегантен напълно, горд и влюбен. За нея не е необходимо той да бъде богат, но никога не би му простила да е прикрит и „да бъде развратник“. От статията „Курс по щастие за нея и него“ (бр. 55, 1943, с. 5) Цветана си е подчертала, че търси не само „влюбен съпруг, но и силен и отговорен водач“ и че „естествеността и доверието са най-добрият залог за щастие“. В писмата, които тя разменя с ухажори и приятелки, личи вече оформената ѝ позиция да направи брачния си избор лично и според разума (повечето ѝ познати я описват като „здравомислещ човек“ и „интелигентна жена“²⁸). Тя отхвърля редица предложения за кандидати, които искат ръката ѝ само, защото „Вашата външност много ми се понрави“²⁹, или пък се изказват, че „жената не трябва да работи нищо друго, освен това да се самообразова дотам и да умее ... да подтиква мъжа си в неговата работа“³⁰. В крайна сметка тя предпочита пред „буен и склонен на бохемства, крайно нетактичен и на който му липсва държание“ мъж по-предпазливия, тактичния, по-интелигентния, изобщо този, „който цени в теб една природна интелигентност ... и е твърде уверен, че ще има една вярна съпруга“³¹.

Краят на войната и политическата промяна на 9.09.1944 г. не слага край на хобито и навика на Цветана да следи домакинския печат. Макар абонаментът да е

поскъпнал рязко (от 150 лв. през 1938 г. до 420 лв. през 1944), младата домакиня продължава да получава „Обединени домакински списания“, шапката под която са се обединили, за да оцелеят доскорошните лидери на женския печат „Економия и домакинство“, „Жена и дом“, „Модерна домакиня“, „Дом и свят“. Екипът на списанието обединява твърде опитните Анастасия Митева, Лили Масопуст-Янакиева, Стефана Христова и Антон Шишков, а оставя „зад кулисите“ изпадналите в немилост заради свои роднини, съдени от Народния съд, Н. Сливополска, Ел. Консулова и семейство Пейкови. Това не лишава изданието от отличните му дългогодишни сътрудници (В. Златарева, Ю. Белов, Р. Големанова, Хр. Въргов, О. Чавова, М. Ницкевич) и от традиционните насоки на домакинския печат – мода, кулинария, ръкоделие, полезни съвети, възпитание, здравна рубрика, безплатни приложения с кройки и романи. Всичко това е гарнирано, според „повелята на времето“, с политически статии, утвърждаващи образите на жената-груженичка и общественичка. Читателките като Цветана, предимно домакини и майки, се запознават с „новата народна седянка“, с първата българка министър, с „бригадата като възпитателно средство“, с празници като 1 май и 8 март. Това обаче не ги разколебава да получават точно това списание, а не „Жената днес“. Защото то остава автентичното, като съхранява рубриките, оформлението, съдържанието, приложенията, накратко традицията. Не случайно през 1948 г. официозът „Работническо дело“ заклеява „Обединени домакински списания“ като „безотговорно“ издание, стоящо на „реакционни, мистични и неотечественофронтовски позиции“, пълно с „материали за чара на жените“ и с „блудкави, сладникави разкази“, вместо с образа на „новата жена-героиня – бригадирка и ударничка“. Списанието, заключава комунистическата преса, „отклонява вниманието от големите задачи“ и „тروви съзнанието на абонатите“³².

Малко след това, през март 1948 г., броевете престават да пристигат до адресатите си. Така е прокарана една отчетлива граница в живота дори на домакините от т.нар. четвърто поколение. Те трябва да прекарат следващите 40 години при несвобода, където нямат възможност да избират дори периодичното издание. Въсъщност домакинската преса престава да съществува в истинския си вид именно тогава, за да бъде заменена с единственото³³ женско списание – „Жената днес“.

Цветана също престава да получава списания. Тя и семейството ѝ се числят по убеждения към „легалната опозиция“, която все повече е притискана и върви към



унищожаване. Скоро съпругът ѝ, наклеветен в опозиционна дейност и шпионаж, е арестуван и въдворен на „трудова повинност“ в с. Ореш, а след това и в с. Бръшлян, Силистренско (1949). Останала сама с две малки деца, младата жена нито има средства, нито желание да се абонира за списанието на „врага“. След щастливото освобождаване на съпруга ѝ пък настъпва драматичен за семейството момент. Лишен от правото на адвокатска практика, той започва да изхранва семейството си като „частник-земеделец“. Понеже до 1956 г. цялата фамилия отказва да влезе в ТКЗС, всички, включително Цветана, са принудени да обработват на лозя и царевични масиви, да отглеждат крави и овце. Реабилитирането на съпруга ѝ и връщането му на работа като адвокат, както и „включването“ на земите им в ТКЗС, е посрещнато с облекчение от Цветана. Това не значи, че тя променя умонастроенията си. Напротив, в спомените на своите синове, тя се превръща във „вечния опозиционер“ в семейството – твърде бдителна при контакти с външни хора³⁴, слушаща нощно време забранени западни радиостанции, дълго очакваща „скорошната промяна“ и запазила монархическите си пристрастия.

Сред посочените причини могат да се търсят мотивите за решението на Цветана да получава сп. „Жената днес“ през 60-те години. Вероятно то е продиктувано предимно от конюнктурата – абонаментът е задължителен по ОФ линия, а съпругът ѝ е приел ръководна функция в местното ядро и само така би неутрализирал спомена за предишното си опозиционно минало. Не е невъзможно и желанието да е изхождало от самата Цветана. Тя отново е домакиня и има потребност от обикнатото си четиво³⁵. Наистина „Жената днес“ от 1962–1964 г. е казионно издание, с подчертан обществено-политически профил и менторски тон, наистина то налага образа на жената – майка, труженичка и общественичка³⁶, но все пак е единственото на женска тематика. Списанието не впечатлява опитния читател. То е сглобено от много преводни материали от руски, възхваляващи съветската култура, бит и строителство, от статии с възпитателна, пропагандна и организаторска насоченост, от репортажи на „политически подготвени другарки с добра обща култура и непосредствено свързани с ОФ“, и от режисирани или официозни фотографии³⁷. На кориците са поставени снимки на депутатки, учителки, монтажистки, потюнорботнички.

Доминират рубриците „Да си поговорим за комунизма“, „За повече битова култура у дома“, „Против отживелиците и еснафщината в нашия живот“, „Разговор с новите хора“, „Ферма за комунистически труд“, „Връстници на свободата“ и др. Статиите за Червената армия, мира, социалистическите страни заемат повечето страници за сметка на модата, кулинарията и полезните съвети, представени с петит и поместени в края на списанието³⁸. Тъй като от този период почти не е запазена кореспонденция на Цветана (унищожаването ѝ или прекъсването на комуникация е естествена последица от страха от репресия), реконструкцията на нейната рецепция е затруднена. Ако се сравнят кройките от списанието с малкото запазени нейни снимки, се забелязва, че от онази жена, толкова увлечена от модата в младостта си, няма и следа. Строги костюми, едноцветни и тъмни материи, спуснати или вързани с кърпа, небоядисани коси, липса на украшения – това е резултатът не само от тежък живот, но и видимо подчинение на новата нормативност, налагана в сферата на обличането и облеклото, която е заклеймила „буржоазния лукс“ и модата като „продукт на капиталистическото общество“ и е утвърдила „пролетарския стил“³⁹. Всъщност Цветана не използва вече списанията като източник на интелектуално удоволствие и формиране на естетически вкус, а предимно като предмет на умствено упражнение и желание да се знае „какво мисли врагът“.

Съхранените в архива ѝ годишници показват и друга тенденция. Ако тези от 30-те години са почти пълни, като са запазени дори приложенията с кройки, тези от началото на 60-те са спорадично отлагани (не мисля дори, че са събирани) и за тях не са полагани специални грижи (много броеве са надраскани).

По-различно изглежда течението от 1968 г. То впечатлява не само с променена визия, но и с вътрешна трансформация. Летописците на „Жената днес“ твърдят, че в периода 1965–1980 г., когато начело му стои Соня Бакиш, списанието рязко сменя своите послания, обръща се с лице към социалната тема, не премълчава реалните проблеми на българката, реабилитира женствеността, привлича забележителен екип, печели огромна популярност и се превръща в семейно списание⁴⁰. Действително, в този период „Жената днес“ започва бавно да се „връща“ към добрите традиции на домакинския печат от 30-40-те години. В него има отново кройки, рецепти, полезни съвети, илюстрации, фотографии, съвети за възпитанието на децата, диалог с читателските писма, появява се сериозната проза и поезия,

представят се популярни творци⁴¹. Или, както пише Т. Живков в писмото си до редакцията през 1970 г., списанието е станало „дребнобуржоазно“, „еснафско“, без „класова позиция“ и дори „феминистко“⁴². Допускам (пак поради липсата на автентични писмени следи), че това е причината след толкова дълго прекъсване Цветана отново да се обърне към т.нар. женски печат, но вече не по задължение, а с желание. Спомените на нейните близки от този период неизменно я свързват със списанието в ръце, с плетките и изрезките на здравни съвети, които намира по страниците му. Някои снимки от 70-те години представят вече прехвърлилата 50 години Цветана с фризура, с брошка или закачливо фишу. Гостите на нейния дом пък са впечатлени от извадените от раклите и застлани дантели „мильо“, от изкуствените цветя в интериора и от свободно наредените на библиотечната лавица романи от „Библиотека за жената“, получавана от времето на „Жена и дом“.

3. Заключение

Направеният анализ показва, че културната продукция, издавана от жени и предназначена за жени, т.нар. домакински списания, се различава по своето съдържание и предназначение в рамките на две епохи – до и след Втората световна война – и на два политически режима – авторитарния и тоталитарния. Ако в първия период домакинските списания има еманципаторска и модернизаторска функция, във втория женския печат е напълно политизиран и губи до голяма степен облика си.

Това предопределя и различията в рецепцията на този вид периодични издания от българската дамска публика. До края на 40-те години реципиенти са предимно гражданки и образовани селянки, които търсят в този тип конкуриращи се издания възможност да обогатят културата си, да получат нужни им знания и умения, да компенсират откъсването си от традиционната култура. Затова е несъмнено, че благодарение на домакинския печат се формират хигиенни, здравни, педагогически, естетически познания и навици, и така се ускорява културната и социална модернизация.

След 1948 г. потребителят на женската преса няма определена социална, а ясна партийна принадлежност. Абонаментът се прави задължително, без избор и свободна воля, а съдържанието на единственото списание не цели да промени условията на живот и манталитета на своите читателки, колкото да ги обработва идеологически. Тук вече се задейства рефлексът на изборност, като стоящите на различни политически позиции потребители го приемат само за сведение.

БЕЛЕЖКИ

¹ Елена Ушева (1872–1941) е родена в Стара Загора. Учи там основно образование, след което завършва приложни изкуства в Брюксел. Става учителка в Габрово, директорка на стопанското училище „Мария Луиза“ в София на Дружество „Майка“ (1893–1898), специализира в Париж (1898), открива частно училище, организира много изложби с народни шевици и бродерии в сраната и чужбина. Авторка на учебници по шев. Тиражът на „Мода и домакинство“ е голям за времето си – до 8 000. За нея вж. **Стойков, Л.** Българската мода през ХХ в. Щрихи към динамиката на вкуса и елегантността. – В: Алманах на българската мода. С., 2000, 10–11; **Същият.** Модата. – В: Алманах България 20 век. С., 2003, 936–937; **Сливополска, Н.** Майка на професионалното образование у нас. – Жена и дом, бр. 17, 1939, 29–30; **Василчина, В.** Ранните перипетии на българския художествен текстил и приносът на жените. – Проблеми на изкуството, 2002, № 4, 40–41.

² Стефан Пейков (1888–?) е роден в Ловеч, завършва Военното училище и има кариера на офицер артилерист до уволнението си през 1922 г. Учи право, финанси и литература в Брюксел, публикува разкази, спомени, импресии в печата, превежда романи от немски и френски, участва в редакционния комитет на военните издания и в Управителния съвет на Военно-издателския фонд, собственик е на модерната печатница „Книпиграф“. Теодора Пейкова е родена в Бургас, завършва гимназия в София и учи пиано и литература във Виена и Брюксел. Там завършва домакински курсове. Публикува в печата разкази и пътеписи, превежда романи, разкази, повести и мемоари от немски, френски и руски. Издава пособия по готварство и шев, запалена тенисистка и шофьор. За тях вж. **Полувековна** България, 1878–1928. С., 1929, 254, 259; **Първанова, А.** Дядовци на Мария Блажева писали конституцията. – Стандарт, № 4652, 18.12.2005. Редакцията на „Економия и домакинство“ се състои от 16 души, има добра система на привличане на абонати чрез търговски пътници и на дистрибуция. Сътрудници на изданието са известни автори като Д. Габе, Змей Горянин, Е. Багряна, Евг. Марс, А. Шишманова, Ал. Балабанов, М. Арнаудов, А. Каралийчев и др. Тиражите на списанието се движат от 1300 (1921) до 60 000 (30-те години), и са сравними с тези на най-големите вестници. Вж. **Цанков, Г.** Сеячът на златни зърна. С., 2004, 39–49.

³ Христо Чолчев (1887–1977) е роден в с. Свещен, Карловско. Завършва гимназия във Варна, военен кореспондент по време на войната. Пенка Чолчева (1897–1987) е по образование детска учителка, прекъсва работа след омъжването си, води кулинарната рубрика, превежда от руски и френски. Вестникът излиза на 16 страници седмично с тираж 3000 (1921) до 20 000 (1924), списва се от 8 души, но привлича широк кръг от сътрудници – Г. Михайлов, Г.П. Стаматов, Й. Стубел, Й. Стратиев, повечето известни поетеси и писателки. След 1944 г. съпрузите са привлечени в оформянето на сп.

„Жената днес“. Вж. **Димитрова, Бл., Й. Василев.** Младостта на Багряна. С., 1993, 275–280; **Нецова, М.** Вестникът на баща ни пръв откри Багряна. – Вестник за жената, 13.02.1998.

⁴ Анастасия Митева-Каракашева (1899–?) е родена в Казанлък, през 30-те години се движи в интелектуалния кръг на художничката Руска Маринова, преводачката Невяна Розева и политика Никола Петков.

⁵ Елисавета Консулова-Вазова (1881–1965) е родена в Пазарджик, завършва Държавното рисувално училище при проф. Вешин и специализира в Академията на Дружеството на художниците в Мюнхен. Известна художничка на натюрморти, фигурални композиции, преводачка за библиотека „Мозайка от знаменити съвременни романи“ от немски, френски и английски, пише приказки, критика и спомени. Първата българка със самостоятелна художествена изложба, членува в дружество „Родно изкуство“, Секцията на художниците при Дружеството на българките в висше образование, туристическото дружество „Кукурмяк“, дружеството за домашна култура „Български дом“ (1936–1945), Клуба на българските писателки, UNIMA (Международната федерация на кукловодите). Създателка на българския куклен театър, публицистка в много вестници. В „Беседа“ привлича автори като Елин Пелин, М. Арнаудов, Ек. Каравелова, Д. Габе, Багряна. Вж. **Николова, Б., Ц. Лавренов, Елисавета Консулова-Вазова.** С., 1956; **Зографова, К.** Феноменът Елисавета Консулова-Вазова. – В: Многоликата българка. С., 2006, 72–87.

⁶ **Пейков, Ст.** Произход, развитие и роля на домакинския печат от Освобождението до днес. – В: Полувековна..., 254–258; **Пейкова, Т.** Домакинските списания като фактор за разпространение на художествената литература. – Пак там, 259–262.

⁷ ЦДА, ф. 7, оп.1, а.е. 30, л. 219–221.

⁸ Пак там, л. 204–204 гр.; 205 гр.; л. 206 гр.; 207. В първата редколегия през 1945 г. са избрани Дарина Бояджиева, Ана Йовева, Санда Йовчева и Мара Кинкел, а главен администратор става Свобода Чардафонова. През 1950 г. главен редактор е Маня Белчева с помощнички Паулина Станчева и Люба Стойкова. През края на 50-те години главен редактор е Рената Натан, до средата на 60-те – Рада Тодорова, до 1980 г. – Соня Бакиш и през 80-те – Елеонора Турлакова. Вж. ЦДА, ф.7, оп.1, а.е. 26, л.172; а.е. 27, л. 69; ф.28, оп.15, а.е. 27, л.159.

⁹ ЦДА, ф. 7, оп.1, а.е. 14, л.42; а.е. 26, л. 37–38,84; а.е. 27, л. 9; а.е. 42, л. 27.

¹⁰ Срв. **Попова, Кр.** „Народностно обединена, духовно самобитна, стопански самостоятелна и военно мощна“ (Плановете за бъдещето сред младежта и идеята за национално обединение в началото на 40-те години). – Балканистичен форум, 1996, № 1–2, 196–198; **Същата.** Мъжете от двадесети набор. – Социологически проблеми, 1998, № 3–4, 111–116; **Гончарова, Г.** Българският поколенчески дискурс –

идеологическа матрица на социалното време (края на 19. – първата половина на 20. век). – В: *Културата: граници и съседства*. В чест на проф. Ив. Стефанов. С. 2005, 294–297.

¹¹ Трифонов, Тр., Ст. Петров. История на град Кнежа. Кнежа. 2006, 61–115.

¹² Архив на Цветана Б., свидетелства за завършен клас и диплома за средно образование.

¹³ Отпускната ѝ книжка показва, че се е връщала на село само за големите ваканции.

¹⁴ Срв. Попова, Кр. „Пожелавам ти Европа вместо село!“ Девическата гимназия: общуване и жизнени планове в началото на ХХ век. – Балканистичен форум, 2004, №1–2–3, 55–57.

¹⁵ Архив на Цветана Б., писмо до Георги Н., 10.1941.

¹⁶ Пак там, писмо от Ганка В., 12.1939.

¹⁷ Пак там, писмо до Георги Н., 09.1941.

¹⁸ За рекламата в това списание и тяхното въздействие вж. Ангелова, М. „Да бъдеш очарователна – това е дълг!“. „Модерната жена“, рекламата и „женският“ печат в България, 1939–1944. – В: Тя на Балканите. Блр., 2001, 246–253.

¹⁹ Родена е в Турну Мъгуреле. Баща ѝ Димитър Танев е държавен контролор в Княжевската спиртна фабрика. Майката ѝ Елисавета е румънка. Семейството има 6 деца. Нейни братя са художникът Никола Танев (1890–1962) и журналистът Стефан Танев, главен редактор на в. „Утро“. Омъжена е Йордан Сливополски-Пилигрим (1884–1969), писател и журналист, редактор на хумористичните сп. „Българан“, „Монокъл“, „Пътека“ и др. Сливополска работи у дома, в свой кабинет, на ул. „В. Априлов“. Домът ѝ е средище на интензивен културен живот. През 40-те години редактира вестника на своя брат, „Утро“. Вж. Димитрова, С. Спомените на една змеица. С. 1998, 137; Първанова, М. Никола Танев и Стефан Танев. – В: Неизвестно за известни български родове, личност и събития. Т. 2. С., 2006, 209–218; Танев, Ст. Дневник. С., 2005, 1173.

²⁰ Тиражът на списанието е 14 000–24 000, най-високият сред другите от домакинската преса.

²¹ Срв. Попова, Кр. От манастирска килия към кабинет. Представителност и интимност в индивидуалното домашно пространство в българската градска култура в края на ХІХ – началото на ХХ в. – Балканистичен форум, 2006, №1–2–3, 109; Улф, В. Собствена стая. С., 1999. Наличието на собствена стая и абонирането за списания бележат не само навлизането на градската култура на село, но и засилващата се еманципация на селската девойка.

²² За тях вж. Ангелова, М. Цит. съч., 249.

²³ Архив на Цветана Б., писмо от Велика П., 03.1939.

²⁴ Пак там, писмо до съпруга ѝ, 12.1942.

²⁵ Срв. Ангелова, М. Селският дом във фокуса на официалната нормативност – средата на 30-те – средата на 40-те години на ХХ в. – Балканистичен форум, 2002, №1–2–3, 70–86.

²⁶ В списанието многократно се рекламират електрическите крушки „Осрам“.

²⁷ Архив на Цветана Б., писма до съпруга ѝ, 08.-12.1942.

²⁸ Пак там, писмо от Първан К., 12.1941; писмо от Иван Дж., 02.1942.

²⁹ Пак там, писмо от Светослав Н., 03.1942.

³⁰ Пак там, писмо от Димитър Б., 05.1940.

³¹ Пак там, писмо от Първан К., 09.1941.

³² Цит. по Деянова, Л. 1948. Символна еуфория, символен терор. – В: http://liternet.bg/publish14/l_deianova/1948.htm

³³ Поне до 1952 г., когато се появява „Божур“, и до 1959 г., когато излиза „Лада“.

³⁴ За страха, автоцензурата и раздвоеният „аз“ при социализма вж. Лулева, А. „Женският въпрос“ в социалистическа България – идеология, политика, реалност. – В: *Социализмът: Реалност и илюзии*. Етнологични аспекти на всекидневната култура. С., 2003, 169–170.

³⁵ За промяната на статуса на жените домакини от градовете и включването им в пазара на труда през средата на 50-те и за нуждата на социалистическата жена да компенсира свръхнатоварването си в труда в сферата на семейството и домакинството вж. Марчева, И. Мъжките момичета в кръговрата на промените: българката през втората половина на ХХ в. – В: *Граници на гражданството: Европейските жени между традицията и модерността*. С., 2001, 323, 328.

³⁶ За този образ на жената вж. Лулева, А. Цит. съч., 161.

³⁷ ЦДА, ф. 7, оп. 1, а.е. 14, л. 12; 42; а.е. 26, л. 13; а.е. 27, л. 96; ф. 28, оп. 15, а.е. 27, л. 159. За фотоилюстрациите в списанието вж. Гаджева, К. „Женският мотив“. Из илюстрациите в съветския и българския периодичен печат (1948–1956). – *Проблеми на изкуството*, 2006, № 4, 30–35.

³⁸ Единствено сп. „Лада“ (1959) поставя в центъра на изданието модата, представена с качествени фотографии и модели родно производство. Разликата на това „lifestyle“ списание с „Жената днес“ е очевидна и подсказва защо не то е предпочетено в дома на Цветана. За него вж. Минева, М. Разкази и образи на социалистическото потребление (Изследване на визуалното конструиране на консумативната култура през 60-те години в България). – *Социологически проблеми*, 2003, № 12, 158160.

³⁹ Стойков, Л. *Алманах...*, 14–16; Попова, Г. *Звенородката Радка и по-късните пиратки*. Преодоленият пол. – В: <http://grosnipelikani.net/modules.php?name=News&file=article&sid=331>

⁴⁰ „Жената днес“ – жена с минало. – *Жената днес*, 2005 = http://www.jenatadnes.com/read.php?name=jenata_na&lang=bg

⁴¹ За съдържанието на списанието в края на 60-те вж. Гончева, М. Женствеността като тема и метафоричност в тоталитарния и посттоталитарния печат. – В: *Тя на Балканите...*, 422; Кръстева-Благодеева, Е. *Образи на българката в епохата на социализма*. – В: *Социализмът...*, 185–186.

⁴² „Жената днес“ – жена с минало...

